

Mecdut Mansuroğlu

ANADOLUDA TÜRK YAZI DİLİNİN BAŞLAMA VE GELİŞMESİ

Orta Asya ve onun Türk dili ve edebiyatı bakımından uzaması sayılabilecek yerlerde Türk yazı dilinin İslâmlıktan öncesi ile Müslümanlık görünüşü altında çıkması arasında bir kesilme olmadığı bilinir. Buralarda Türk edebiyatının Müslüman kılığına girmesi takip ve meselâ Arap yazısının kullanılışında Uygur imlâsı geleneği tesbit edilebilmektedir.

Gerçekten Orta Asya türkçesinin imlâsında, Uygur yazı sisteminin tesiri ile Anadolu ve civarının Arap yazısını kullanmaktakinin aksine olarak, türkçe sözlerde ünlü (vocalis) harflerinin yazıldığı, sert ve yumuşak karşılıkları için yalnız ب ve ج, kalın ve ince ses gruplarında, sadece ت ve س, ñ sesi için ise, katışık ك harflerinin kullanıldığı görülür.

Buna karşı Anadolu ve civarına ilk gelen Türklerin yeni yurtlarında, İran edebiyatının baskısı altında, güçlkle ve eski ile bağı olmayan bir edebiyat meydana getirdikleri inancı umumîdir. Bu inançta belki de hâlâ şura tezkirelerine dayanarak Anadolu Türk edebiyatını XV. yüzyıldan başlatan edebiyat tarihçilerinin tesiri vardır. Eski görüşün yanlışlığı ilk defa F. Köprülü tarafından doğrudan doğruya eserler bulunmak yolu ile yapılan geniş tamamlamalarla meydana konarak Anadolu Türk edebiyatının başlangıcı XIII. yüzyıla kadar çıkarılmış¹ ve daha sonra yurt kitaplıklarında yapılan araştırmalar bilinenlere yeni şeyler katmışsa da², tanıtımların dağınıklığı ve bilhassa XII.-XIV. yüzyıllar arasında Anadolu'nun çeşitli merkezlerinde yazıldığı tesbit edilen arapça ve farsça eserlerle buranın mühim bir İslâm kültür kaynağı olarak

¹ Köprülüzade M. Fuad, *Türk edebiyatı tarihi*, İstanbul 1926, s. 281—322.

² Umumî taramalar için bk. Ahmet Ateş, *Bardır-Antalya ve havalisi kütüphanelerinde bulunan türkçe, arapça ve farsça mühim eserler* (Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi II, 171—191) ve Muharrem Ergin, *Bursa kitaplıklarındaki türkçe yazmalar arasında* (Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi IV, 107—132).

tanınması³ ve XIII.-XVI. yüzyıllarda Anadolu'da türkçe yazanlardan bazılarının dilin yefersizliğinden şikâyetleri eski inanca esasta değiştirememiştir.

Anadolu'da türkçenin ilk yazı denemelerini andıran eserlerde yazanlardan türkçe bilmediklerini söyleyenler veya türkçeden şikâyet edenler şöyle sıralanabilir:

Celâleddin Rumî:

. . . *men eger Türk nistem — dânem men in kadar, ki betürkîst âb su* 'ben her ne kadar Türk değilsem de, türkçede âb'ın su olduğunu bilirim. (Rıza Pş. K. 334, 108 a ve Zahir Ef. yzm. 227 a) 4.

Sultan Veled:

Türk dilin bilürmisedüm ben — söz ile bellü göstereydüm ben 'Türk dilini bilse idim, söz ile belli gösterir idim' (İbtidaname 78. türkçe beyit; krş. 9. not).

Türkçe bilseydüm, aydaydum ben size — sırları, kim Teñriden degdi bize (Rebabname 97. türkçe beyit; krş. 10. not).

Türkçe eger bileydüm, bir sözi biñ ideydüm (Divan sayı 46, 10. bt.; krş. 11. not).

Güzer ez güft-i türki u ez rûmî — çün ez ân iştilâh mahrûmî 'o ıstılahlardan mahrum olduğun için, türkçe ve rumcadan geç' (İbtidaname, türkçenin sonu).

XIV. yüzyılda Aşık Paşa *Garîbname*'sinde zamanında aydınların türkçeye rağbet etmediklerinin bildirdiği gibi, Hoca Mes'ud *Süheyl u Nevbahar* manzumesini yazarken, türkçe sebebi ile uğradığı güçlüklerden ve *Bostan* tercümesinde türkçenin farsça yanında yetersizliğinden bahseder. XV. yüzyılda Sinan Paşa *Tazarruat*'ını türkçe yazdığından dolayı özür diler ve Sarıca Kemal *Selâtinname*'sinde kaba bir dil olan türkçe ile yazdığından dolayı utancını bildirir. Nihayet XVI. yüzyılda Fuzuli türkçenin yetersizliğini kabul eder⁵.

Yukarıdan beri söylenenlere göre, Anadolu ve çevresinin eski Türk edebiyatı sahasına uzaklığı, buna karşı İslâm kültürünün kaynağı olan Arabistan ve İran'a yakınlığı ve gelen Türklerin medeniyet seviyesi düşük eski yazı dili geleneklerini unutmuş göçebeler olması sebepleri ile, bunlar, Anadolu'da yeni komşuları vasıtası ile İslâm medeniyetini tanımışlardır. Belki de bu Türkler eski Türk medeniyetini temsil edenlerden değildiler. Zaten Anadolu ve

³ Anadolu'nun Türkler tarafından fethi üzerine burada gelişen Arap ve Fars fikir ve edebiyat mahsulleri hakkında umumî bir bilgi için bk. 1. notta gösterilen eser s. 245 — 247 ve 286 — 293; aynı mll., *Anadolu Selçuklu tarihinin yerli kaynakları* (Belleten VII, 379 — 522); H. Ritter, *Philologica XI. Maulânâ Galâddin Rûmî und sein Kreis* (Der Islam XXVI, 116 — 158, 221 — 249); Ahmet Ateş, *Hicri VI - VIII. (XII - XIV.) asırlarda Anadolu'da farsça eserler* (Türkiyat Mecm., bundan sonra T M VII-VIII, 94—135, aynı mll., 2. notta gösterilen inceleme.

⁴ Celâleddin Rumî'nin türkçe beyitlerinin Şerefeddin Yalçkaya neşrinde (bk. 8. not, sayı 7) bu beyit atlanmıştır.

⁵ Tafsîlât için bk. Köprülü, *Millî edebiyat cereyanının ilk mübeşşirleri ve Divanı türki i basit*, İstanbul 1928, s. 11 — 15.

çevresi türklüğünde büyük kalabalığı yapan Oğuzların daha önceki Türk kültüründe mühim bir yer tuttuğunu da öğrenmiş değiliz. Geldiklerinde yazılı edebiyatları bulunmayan bu Türklerin ileri gelenleri Arap ve Fars edebiyatlarını örnek tutarak o dillerde yazdılar. Az sonra, birinci derecede dinî-ahlâkî eserleri geniş kalabalığa tanıtmak ihtiyacı ile, güçlkle türkçe ve rumca⁶ yazmalar başladı. Bundan da kolayca anlaşılacağı üzere, Anadolu'da türkçe yazılırken, umumî bir yazı dili bulunmadığından, yerli konuşmalardan faydalanılmıştır. Yerli ağızlarla türkçe eserler merkezî idarenin yıkılması ve Anadolu Beyliklerinin türemesi zamanına rastlayan XIV. yüzyılda çok arttı. Anadolu'da yazı dili birliğine ancak Osman oğullarının hakimiyetlerini genişletmeleri sonunda elde edilen siyasî birlikle kavuşulabilmıştır. Gerçekten bugünkü okuyucu için bile XV. yüzyıl ve sonrası Anadolu türkçesi mahsulleri ile ondan öncekiler arasında büyük farklar vardır: birinciler bize daha yakın oldukları halde, ötekiler gerek dil, gerek iç bakımından bizden uzaktadırlar.

*

Düzyün bir mantık yürüyüşünden doğan ve bir dereceye kadar hadiselerle de desteklenebilen yukarıdaki düşüncelerin doğru olması mümkün olmakla beraber, daha önce de işaret edildiği gibi, elde artık XIII. yüzyıl için bile bol sayılabilecek türkçe malzemeyi tarih, dil ve edebiyat cereyanlarının ışığı altında gözden geçirmeden bir karara varmak ilim anlayışı ile uyuşmayacak bir hareket olurdu. İç ve dış gelişmeler sebebi ile bir yazı dilinin başlangıcı ile daha sonraki devirlerinin çok ayrı karakterler göstermesi pek mümkündür. Bu bakımdan yazı dillerinin biri birleri ile bağıllık veya ayrılıklarının tayininde yanılmayan usul ancak öncekinin son mahsulleri ile sonrakinin ilk mahsullerini karşılaştırmak olabilir. İşte böyle bir düşünce ile burada Anadolu Türk edebiyatının şimdilik başlangıç devresi olan XIII. yüzyıl mahsulleri üzerinde fazla durularak mahiyeti ve eski Türk yazı dili ile bağıllık derecesi aydınlatılmağa çalışıldıktan sonra, çeşitli dış ve iç tesirlerle tuttuğu gelişme yolu ana çizgileri ile gösterilmeğe

⁶ XIII. yüzyılda Anadolu'da rumca yazan Türk şairi olarak şimdilik Sultan Veled tanınmaktadır. *Rebabname*'deki (bk. 10. not) rumca beyitleri için bk. C. Salemann, *Noch einmal die seldschukischen Verse* (Mélanges Asiatiques X, 174 — 245, ilâve kısmı); *Divan*'daki rumca beyitler için bk. 81, 582 ve 885 sayılı gazeller; *İbtidaname*'deki (bk. 9. not) rumca beyitler türkçelerden az öncedir.

ve böylelikle Anadolu Türk yazı dilinin oluşu aydınlatılmağa çalışılacaktır.

*

XIII. yüzyılda Anadolu'da yazılıp da bize kadar gelemeyen manzum *Şeyh San'an Kıssası* ile Şeyyad İsa'nın *Salsalname*'sini F. Köprülü'den öğrenmekteyiz⁷.

Bunlar yanında bize kadar gelebilen XIII. yüzyıl Anadolu Türk edebiyatı mahsulleri müelliflerine göre şöyle sıralanabilir:

1. Celâleddin Rumî Divanının eski nushalarında bulunup da Şerefeddin Yaltkaya tarafından neşredilen türkçe ve türkçe farsça 33 beyit tutan manzumeler vardır⁸.

2. Sultan Veled birinci derecede babası Celâleddin Rumî'nin akidelerini Türk halk tabakalarına tanıtmak üzere, şu eserlerinde türkçe de yazmıştır: a. *İbtidaname* mesnevisinde 76 beyit⁹. b. *Rebabname* mesnevisinde 162 beyit¹⁰. c. *Divan*'ında türkçe,

⁷ Bk. 1. nottaki eser s. 298.

⁸ *Mevlâna'da türkçe kelimeler ve türkçe şiirler* (TM IV, 111—168). Bu devir farsçasında türkçe sözlere bol bol rastlandığına göre (buna dair bk. Köprülü, *Yeni farside Türk unsurları* TM VII—VIII, 1—16), ilçimiz yazının 2. kısmı olan s. 156 v. dd. 'dadır. Ancak burada da Celâleddin Rumî'ye sonradan atfedildikleri gerek dil hususîlikleri, gerek eski yazmalarda bulunmamak suretiyle anlaşılmanzumeleri de hesaba katmamak gerekiyor. Bunlar şu sayıları taşıyan manzumelerdir: 1, 2, 5, 9, 16.

⁹ Bugüne kadar bu beyitler üzerinde çalışma yapılmamıştır. Neşirleri için bk. *Divan-ı türki-i Sultan Veled*, Veled Çelebi ve Kilisli Rifat neşri, İstanbul 1841 ve Oxford yazması neşri (T M VII — VIII, 104 v. dd. 3 sahife tıpkı basım).

¹⁰ *Rebabname*'deki türkçe beyitlerin neşir ve dil hususîlikleri üzerinde çalışmalar oldukça eski ve boldur. Başlıcaları: J. v. Hammer'in Viyana yazması neşri için bk. *Jahrbücher der Litteratur*, XLVIII, Wien 1829, ilân yaprağı s. 103 v. dd.; çevri yazı ve almancaya çevrilmesi için bk. M. Wickerhauser, *Seldschukische Verse* (Z D M G XX, 574 — 589); bu çalışmada bazı düzeltmeler için bk. W. F. A. Bernhauer, *Über die 156 seldschukischen Distischen aus Sultan Weled's Rebabnâme* Z D M G XXIII, 201—208 ve Fleischer ilâvesi (aynı eser, s. 208—211); metin, Rus harflerine çevrilmesi, ses ve şekiller üzerinde açıklamalar ve türkçe sözlerin sözlüğü için bk. W. Radloff, *Über alttürkische Dialecte. 1. Die seldschukischen Verse im Rebab Nâme* (Mélanges Asiatiques X, 17—77); Peşte yazması tıpkı basımı için bk. Körösi Csoma Archivum, bundan sonra K Cs A, I, ilâve; Petersburg yazmasının neşri, almancaya çevrilmesi, notlar, sözlüğe ilâveler ve Peşte yazmasındaki rumca beyitlerin neşri için bk. C. Salemann, *Noch einmal die seldschukischen Verse* (Mélanges Asiatiques X, 174 — 245); Veled Çelebi ve Kilisli Rif'at neşri için bk. 9. not; bir yazmaya bağlı kalmayn *Rebabname*'deki türkçe beyitler üzerinde araştırmalar için bk. I. Kunos, *Egy o' török nyelvelék* (Nyelvtud. Közlem. XX, 480 — 497); W. Smirnow, *Les vers dits 'Seldjouks' et*

türkçe-farsça ve türkçe-farsça-rumca manzume'lerinde 128 beyit¹⁴.

3. Ahmed Fakih'in 83 beyitlik *Çarhname*'si¹².

4. Şeyyad Hamza'nın mühim bir kısmı son zamanlarda meydana çıkarılan a. 59 beyitlik 6 gazeli¹³. b. 1517 beyitlik *Yusuf ve Zeliha* mesnevisi¹⁴.

5. Dehhanî'ye ait bir kısmı son yıllarda meydana çıkarılan 26 beyitlik bir kaside 68 beyitlik 9 gazel¹⁵.

Hepsi 2152 beyit tutan yukarıda sayılan XIII. yüzyıl Anadolu türkçesi eserleri vezin, şekil ve konu yönünden ele alınacak

le christianisme turc (Actes du XI ème Congrès International des Orientalistes, Paris 1899, s. 143 v. dd.); J. Thury, *XIV. asır sonuna kadar Türk dili yadigârları* (Millî Tetebbular Mecm, sayı 4, s. 104). *Rebabname*'deki 162 türkçe beyit, çok erken dikkati çekmiş olmakla beraber, üzerinde yapılan çalışmalar günümüzün Türk dil bilgisi ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaktır.

¹¹ Eksik neşri için bk. Veled Çelebi ve Kilisli Rif'at 9. not; bütün türkçe beyitleri toplayan F. Nafiz Uzluk neşri (*Divan-ı Sultan Veled*, Ankara 1941) olup bunda türkçe beyitler şu sayıları taşırlar: 14, 55, 81, 133, 139, 197, 198, 249, 382; 399, 441, 507, 508, 512, 577, 582, 589, 598, 644, 768, 829, 839, 880, 909, 920, 925.

¹² Şair ve eserinin metni için bk. Köprülü, *Anatoloische Dichter in der Seldschukenzeit. II. Ahmed Faqih* (K Cs A II, 20 — 38); metni ihtiva etmeyen türkçesi: *Ahmed Fakih ve Çarhnamesi* (Türk Yurdu IV, 289 — 295).

¹³ Şair hakkında bilgi ve bilinen ilk gazeli için bk. Köprülü, *Anatolische Dichter in der Seldschukenzeit. I. Şejjad Hamza* (K Cs A I, 184 — 188); türkçesi: *Selçukiler devrinde Anadolu şairleri. I. Şeyyad Hamza* (Türk Yurdu I, 27 — 34); bu manzume ile birlikte bibliografya bilgisi ile daha iki gazelinin neşri ve sözlük için bk. M. Mansuroğlu, *Anadolu Türkçesi (XIII. asır). Şeyyad Hamza'ya ait üç manzume* (Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi I, 180 — 195). Doğu türkçesi hususîlikleri de bulunduran bir manzumesinin neşir, dil incelemeleri ve sözlüğü için bk. Mansuroğlu, *Şeyyad Hamza'nın doğu türkçesi ile karışık bir manzumesi* (Türk Dili. Belleten, Seri III, sayı 8 — 9, s. 16 — 29); en yeni bulunan iki manzumesinin metin ve çevri yazısı için bk. N. H. Onan, *Şeyyad Hamza'nın iki yeni gazeli dolayısıyla* (Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi VII, 529 — 534) Burada arapça harflerle dizilen metnin Lâtin harflerine çevrilisinde tutarsızlıklar ve dil açıklamalarında yanlışlıklar vardır.

¹⁴ D. Dilçin neşri, İstanbul 1946. Burada tıpkı basımdan geri kalan kısımda Ön Söz, transkripsiyon sayılamayacak yeni yazıya çevrilmiş ve sözlük bir çok bakımlardan eksik ve yanlıttır.

¹⁵ Dehhanî'nin şahsiyeti ve ilk neşredilen iki gazeli için bk. Köprülü, *Selçukiler Devrinde Anadolu Şairleri. Hoca Dehhanî* (Hayat I, 4 — 5), aynı mll., *Selçukiler devri edebiyatı hakkında bazı notlar* (Hayat IV, 103, 488), aynı mll., *Anadolu Selçuklu tarihinin yerli kaynakları. IV. Sulçuklu Şahnamesi: Hoca Dehhanî*, XIII. asır (Belleten VII, 396 — 397); Şair hakkında toplu bilgi ve sonradan meydana çıkarılan 8 manzumesi ile bu ikisinin de (sayı 6 ve 7) transkripsiyonlu neşir ve sözlüğü için bk. Mansuroğlu, *Anadolu türkçesi (XIII. Asır). Dehhanî ve manzumeleri*. İstanbul 1947.

olursa, dış ve iç bakımından dikkate değer bir çeşitlilik gösterirler. Hepsi İslâmî karakterdedir. Bütün manzumeler aruz vezni ile yazılmıştır. Nazım şekilleri de tamamen İslâmîdir : 2-kaside (Ahmed Fakih'in *Çarhname*'si ve Dehhanî'nin bir medhiyesi), 3 mesnevi (Sultan Veled'in *İbtidaname* ve *Rebebnâme*'si ve Şeyyad Hamza'nın *Yusuf ve Zeliha*'sı), 47 gazel (Celâleddin Rumî : 6, Sultan Veled : 26, Şeyyad Hamza : 6, Dehhanî : 9), 3 kıt'a (Celâleddin Rumî'nin), 1 beyit (Celâleddin Rumî'nin), 1 rubaî (Celâleddin Rumî'nin).

Konuları bakımından manzumeler şu şekilde sıralanabilir :

1. Dinî-tasavvufî düşünceleri Türk halkı arasında yaymak için kaleme alınan eserler : Celâleddin Rumî'nin bir kısım manzumeleri (bk. Yalıtıkaya neşri, 8. not, sayı 10, 11, 17); Sultan Veled'in iki gazeli (Divan, bk. 11. not) dışında (sayı 507, 508) bütün türkçe eserleri, Ahmed Fakih'in *Çarhname*'si ve Şeyyad Hamza'nın Köprülü ve Mansuroğlu neşri (bk. 13. not) ilk üç gazeli.

2. Aşıkane-rindane-sofiyane eserler : Celâleddin Rumî'nin 9 (bk. 8. not, sayı 3, 4, 6, 7, 8, 12, 13, 14, 15) ve Şeyyad Hamza'nın 1 (Doğu türkçesi ile karışık, Mansuroğlu neşri, bk. 13. not) manzumesi.

3. Hikâyecilik gayesi ile kaleme alınmış bir eser : Şeyyad Hamza'nın Yusuf ve Zeliha mesnevisi (bk. 14. not).

4. Lâdinî-aşıkane mahiyette eserler : Şeyyad Hamza'nın 2 gazeli (Onan neşri, bk. 13. not) ile Dehhanî'nin 9 gazeli (Mansuroğlu neşri, bk. 15. not, sayı 2-9).

5. Devlet büyüklerini övmek maksadı ile yazılmış eserler : Sultan Veled'in 2 gazeli (Divan, bk. 11. not, sayı 507, 508) ile Dehhanî'nin 1 kasidesi (Mansuroğlu neşri, bk. 15. not, sayı 1).

Görülüyor ki, XIII. yüzyıl Anadolu türkçesi mahsulleri vezin, şekil ve konu bakımından başlama olarak kabul edilemeyecek bir çeşitlilik ve olgunlukta dırlar. Bir çokları İslâmî edebiyat mükemmelliği anlayışı ile ancak XV. yüzyıldan sonra geçilmiş sayılırlırler. Bunların bir de eski yazılış şekillerini ve dillerini daha yakından tanıtmaya çalışalım :

Eldeki XIII. yüzyıl Anadolu türkçesi metinlerinin XIV. ve bir dereceye kadar XV. yüzyılda istinsah edilmiş nushalarında, Doğu türkçesinde olduğu gibi, Uygur yazısı tesirlerini bulmak mümkün olmaktadır. Bunlarda da türkçe sözlerde ünlü (vocalis) harflerinin yazıldığı, sert ve yumuşak karşılıkları için yalnız ب ve ج

kalın ve ince ses gruplarında ت ve س , ñ sesi için ك harflerinin kullanıldığı görülür.

Vezne rağmen yazılan ünlü harfleri için bir kaç örnek: Divan'dan (bk. 11. not) گؤگه *göge*, ایچی *içi*, طاموده *tamuda* sayı 133, قاپونکا *kapuňa* sayı 197, یوزونکی *yü-züni* sayı 198, دالو *delü* sayı 399, یولموزی *yolumuzı*, ایلیوموزه *ileyümüze* sayı 511, گؤzsüze sayı 589. -p zarf-fiil (gerundium) ekleri hemen daima ب ile yazılmıştır. p sesi için ب : Rebabname'den پیغامبر *peygamber* bt. 103. ç sesi için چ kullanılması : Divan'dan سچو *süçü* sayı 81, قلیچ *kılıç* sayı 512, بزلاج *bazlamaç* sayı 589; Dehhanî'den (bk. 15. not Mansuroğlu neşri) گچورمه *geçürme* 6,6 Rabebname'den (bk. 10. not) اچار *açar* bt. 84. Kalın gruplarda da ş sesi için س harfi kullanılması : Divan'dan سالدی *saldı* sayı 399, سوردی *sordı* sayı 441, سیایوز *siyavuz* sayı 512, اسوزی *ussuñızı* sayı 839, ساتی *satı* sayı 925, Rebabname'den سیرو *sayru* bt. 123, سناغل *sanmağıl* bt. 119, Dehhanî'den ساکلاغل *saklağıl* ñ sesi için ك harflerinin kullanılması: Divan'dan اینکروم *in'erüm*; قاپونکا *kapuňa* sayı 197, کونکم *konکم* sayı 589, قاراڭکو *qaraŋku* sayı 925, Rebabname'den سوسدانسکا *susaduńsa* bt. 88, türlü yerlerde : تئری *teñri* (ñ sesi için, eski Anadolu metinlerinde olduğu gibi, ن harfinin kullanılması için bk. Abû Hayyân, *Kitâb al İdrâk li-Lisân al-Atrâk*, Caferoğlu işleme, İstanbul 1931, s. 99 ve Broekelmann, *Ein neues Sûd-türkisches Sprachdenkmal*, Islamica IV, 173 — 176 ve aynı mll., *Ali's Qissat Jüsuf, der älteste Vorläufer der osmanischen Litteratur*, Berlin 1917 § 15).

Bütün bu eski geleneği devam ettiren yazılış hususîliklerine Anadolu Türklerince Uygur yazısının XV. yüzyıla kadar kullanıldığına katılması gerekir¹³.

XIII. yüzyıl Anadolu türkçesi metinleri sırf dil bakımından ele alınacak olursa, Celâleddin Rûmî'nin bir kısım manzumelerinde (Yaitkaya neşri, bk. 8. not, sayı 8, 14), Şeyyad Hamza'nın iki aşıkâne gâzeli (Onan neşri, bk. 13. not) ile bilhassa bir başka gazelinde (Doğu türkçesi hususîlikleri taşıyan Mansuroğlu neşri, bk. 13. not) Orta Asya türkçesi hususîlikleri de vardır.

Bu metinlerde Doğu türkçesine uyan hususîlikler şöyle sıralanabilir :

1. İçinde geniz sesi (nasal) bulunduran sözlerde b- yerine m- : *men, maña, mini, minüm, munça, min-*.
2. Anadolu ve çevresinde v- olan b- 'ler kendilerini tutmuşlardır : *bar-, bir-*.
3. ol- yerine bol- kullanılır.
4. Yükleme (accusativus) eki -ni, -ni'dir : *ağlas-ni, dem-ni, sağrak-ni*.
5. Gelecek zaman ve dilek eki olarak -ğay, -gey kullanılır : *bir-ğay bol-ğay, di gey, gel-gey, ol-ğay, yiğla-ğay*.

(Aynı metinlerde Anadolu türkçesi hususîlikleri için bk. s. 222 v. dd.)

Yukarıda sayılan manzumeleri de kısmen içine almak üzere, öteki XIII. yüzyıl Anadolu türkçesi metinleri türkçenin o zamana kadar yazı dili olarak tanımadığımız bir lehçesi ile yazılmışlardır. Bu dili Türk lehçeleri üzerinde bilgi veren Mahmud

¹³ Bk. 1. nottaki eser, s. 39 ve R. Arat, *Fatih Sultan Mehmed'in yarlığı* (TM VI, 285 — 322).

Kâşgarî'nin *Divanü Lugât al-Türk*'ü¹⁷ Abû Hayvan'ın *Kitâb al-İdrâk li-Lisân al Atrâk*'i¹⁸ İbn Mühenna'nın *Kitâbu Hilyat el-İnsân ve Halbat al-Lisân*'i¹⁹ gibi kaynaklardaki türkçelerle karşılaştıracak olursak, eski Anadolu türkçesinin oğuzca ve ona yakın kıpçakça, suvarca ve türkmençe grupundan olduğu anlaşılır.

XIII. yüzyıl Anadolu türkçesi metinlerini devrindeki oğuzca ile ona yakın düşen kıpçakça, suvarca, türkmençeye yaklaştıran taraflar şöyle sıralanabilir:

1. Metinlerimizde görülen eski türkçedeki *t*-lerin *d*- olması Kâşgarî'den itibaren az olmakla beraber, çoğu Oğuzlar ve onlara yakın Türk boylarının dillerinden tesbit edilmiştir (XV. yüzyıl Anadolu türkçesinde *d* 'lerin mühim bir kısmı kalın ünlü 'vocalis' önünde veya benzeşme 'assimilatio' sebepleri ile yeniden *t*-'ye döndüklerinden, XV. yüzyıl istinsahı XIII. yüzyıl Anadolu türkçesi metinlerinde *t*- görülür).

2. Metinlerimizde görülen söz içindeki geniz sesi (nasal) sebebi ile *b* 'lerin *m*-'ye dönmemesini (krş. s. 221) Kâşgarî oğuzca, kıpçakça ve suvarcada da göstermektedir.

3. Metinlerimizde görülen bir kısım *b*-'lerin *v*- oluşunu Kâşgarî oğuzcada da gösterebilmektedir.

4. Yine metinlerimizde görülen ek başında düşen *ğ*-, *g*-'leri Kâşgarî oğuzcada da tesbit etmiştir.

5. Eski Anadolu türkçesinden görülen dudak ünsüzlerinin (labialis consonans) bağlayıcı ünlüleri yuvarlaklaştırmasına Kâşgarî Oğuzlara yakın Türk boylarında tek tük örnekler vermektedir.

6. XIII. yüzyıl Anadolu türkçesinde artık umumîleşmiş olan birden çok heceli sözler sonunda *-ğ*-, *-g* 'lerin düşmesine Kâşgarî Oğuzlarda *-sığ*-, *-sig* > *-sı*-, *-sî* (*tepretigsi*) örneğini vermektedir.

7. *telve* sözünden gelişmiş olan XIII. yüzyıl Anadolu türkçesinin *delü* 'deli' sözünü (Rebabname, bk. 10. not, bt. 58, Divan, bk. 11. not, sayı 197 bt. 3) Kâşgarî Oğuzlarda *telü* şeklinde tesbit etmektedir (*t* > *d*- için bk. 1).

8. XIII. yüzyıl Anadolu türkçesi metinlerinde 2. şh. emir ekinin çokluk alâmeti, eski yazı türkçesindeki *-lar*-, *-ler*'in aksine olarak, *-ñız*-, *-ñüz*'dür. Kâşgarî Oğuzlarda *-ñız*-, *-ñüz* olduğunu bildirir.

9. Kâşgarî'de oğuzca olarak tanıtılan *-sı*-, *-sî* ekini (bk. 5) XIII. yüzyıl Anadolu türkçesinde de görmekteyiz: *ayruşsı* 'farklı, ayrı' (Rebabname, bk. 10. not, bt. 26, 77).

17 Tıpkı basımı Ankara 1941; Besim Atalay tercümesi, 3 cilt, Ankara tarihsiz, 1940, 1941; Besim Atalay Dizini, Ankara 1943. Bk. bir de Brockelmann, *Mahmūd al-Kaschgaris Darstellung des türkischen Verbalbaus* (Keleti Szemle XVII, 29 — 49; aynı mll., *Mahmūd al-Kaschgarī über die Sprachen und die Stämme der Türken im 11. Jhdt.* K Cs A I, 26 — 40). *Divānu Lugāt al-Türk*'te o zamana kadar yazı dili olarak kullanılan gıveye türkçe adı verilmiş olmalı. Yazı dilinden ayrılan ve o zaman yazılı edebiyatı bulunup bulunmadığını anlayamadığımız ses, şekil ve söz hazinesi bakımından farklı Türk dilleri kitaptâ tuttukları yer sırası ile şunlardır: oğuzca, kıpçakça, arguca, çiğilce, yağmaca, kençekçe, yemekçe, türkmençe, bulgarca, yabguca, suvarca, tatarca v. b.

18 Caferoğlu neşri ve işlemesi, İstanbul 1931.

19 Aptullah Battal sözlük neşri, İstanbul 1934.

10. Söz hazinesi bakımından da XIII. yüzyıl Anadolu türkçesi yukarıda sözü geçen kaynaklarda oğuzca ve yakını ağızlarda görülen sözler bulundurmaktadır:
aķ 'ak, beyaz' Divan (bk. 11. not) 249: 2; Çarhname (bk. 12. not) 49²⁰.
 | Kâşgarî: oğuzca, Hayyan, b. Mühenna.
añ 'anmak' Divan 133: 1 | Hayyan
añla 'anlamak' Rebabname (bk. 10. not) 132; Çarhname 14 | Kâşgârî: oğuzca, Hayyan, b. Mühenna.
arşun 'arşın' Çarhname 19 | *arşun-la* 'arşınlamak' b. Mühenna.
ayuk 'ayık' Ş. Hamza (bk. 13. not) Mansuroğlu neşri | Kâşgarî: oğuzca, ayık Hayyan, b. Mühenna.
azgunluk 'azgınlık' Ş. Hamza | *az* 'azmak' Kâşgarî: oğuzca.
bal 'bal' Divan 14: 9 | Kâşgarî: oğuzca, Hayyan, b. Mühenna.
ıraķ 'bırakmak' İbtidaname (bk. 9. not) 17; Dehhanî (bk. 15. not) Mansuroğlu neşri | b. Mühenna.
bol 'bol' İbtidaname 25, 51; Rebabname 90 | Hayyan.
çağır 'bağırmaq' Divan 399: 2 | Hayyan.
çanak 'çanak' Divan 589: 2 | Kâşgarî: oğuzca, b. Mühenna.
çok 'çok' İbtidaname 45, 72; Rebabname 19, 153; Divan 589: 3; Dehhanî | Kâşgarî: oğuzca, Hayyan.
dağıl 'dağılmaq' Çarhname 31 | *tağıl* Hayyan, b. Mühenna.
dede 'dede' Rebabname 54 | Kâşgarî: oğuzca, Hayyan, b. Mühenna.
degül 'değil' İbtidaname 11, 44, 65; Rebabname 75, 110, 116, 122; Divan 825: 7, 925: 4, Çarhname 81; Dehhanî | Kâşgarî: oğuzca, Hayyan, b. Mühenna.
dudaķ 'dudak' Dehhanî | *tudaķ* Hayyan.
eyle 'öyle' Rebabname 21, 34, 76, 83, 103, 105, 112, 121, 126, 152; Divan 197: 5, 577: 4, 925: 4 | Kâşgarî: oğuzca.
güneş 'güneş' İbtidaname 3, 60; Rebabname 17, 25, 85; Divan 198: 2, 399: 7, 589: 8, 829: 1 | Hayyan.
kök 'kök' İbtidaname 47 | Kâşgarî: oğuzca, kıpçakça, Hayyan, b. Mühenna.
karıl 'karışmaq' Divan 14: 10 | Kâşgarî: oğuzca.
karınça 'karınca' Dehhanî | Kâşgarî: oğuzca.
kurt 'kurt' C. Rumî (bk. 8. not) Yaltkaya neşri 17: 2 | Kâşgarî: oğuzca, Hayyan: türkmence, b. Mühenna.
nite 'nasıl' İbtidaname 62; Rebabname 12, 14, 20, 31, 32, 33, 34, 37, 55, 74, 103, 129, 134; Divan 829: 5, 533: 1, 925: 8, Çarhname 65, Dehhanî | Hayyan, b. Mühenna.
sav 'savmaq' Divan 14: 12; Dehhanî | Hayyan.
savaş 'dövüş, kavga' Divan 14: 10 | *savaş* 'savaşmaq, çarpışmaq' Kâşgarî: oğuzca, b. Mühenna.
sor 'sormaq' C. Rumî 8: 2; İbtidaname 19, 23, 32, 33, 62, 66; Rebabname 23, 28, 31, 52, 129, 134, 136, 137; Divan 198: 7, 263: 7, 925: 7, 9; Dehhanî | Kâşgarî: oğuzca, Hayyan, b. Mühenna.
şaşı 'şaşı' Rebabname 111 | Hayyan.
şimdi 'şimdi' İbtidaname 63; Divan 829: 4; Ş. Hamza; Dehhanî | Hayyan.

²⁰ Tek rakam beyit sayısını; ile birleştirilen rakamlardan birincisi manzume, ikincisi beyit sayısını bildirir.

yoğsul, yohsul 'yoksul, fakir' Rebabname 27, 90, 99; Divan 198 : 6, 471 : 9, 829 : 9; Çarhname 49 | Hayyan.

yuldurum 'yıldırım' Divan 399 : 6 | Hayyan : türkmençe.

yut- 'yutmak' Dehhanî | Kâşgarî : oğuzca, kıpçakça.

yüçe 'yüce, yüksek' Dehhanî | Hayyan.

XIII. yüzyıl Anadolu türkçesi dışında görülemeyen veya pek nadir olarak görülen bazı şekiller de vardır.

Anadolu ve çevresi türkçesinde görülen bu şekillerin belli başlıları şunlardır :

1. İlk olarak XIII. yüzyılda sınırlı sıfat kullanışlarını gördüğümüz *-açak* *-eçek* gelecek zaman isim-fiil (participium) eki (yalnız iki kere *Çarhname* 'de kullanılmıştır : *var-açak yir* 38, *gel-eçek nesne* 58).

2. XIII. yüzyıldan XV. yüzyıla kadar Anadolu türkçesinde gelecek zaman için en yaygın olarak kullanılan *-isar*, *-iser* eki. Samoiloviç XV. yüzyıla ait Orta Asya'nın türkmençe eserlerinden *Revnak el-İslâm*'da ve XIV. yüzyıl Kıpçak sahası eserlerinden *Muhabetname*'de de bu şeklin kullanıldığını bildirir (*K istoriyi literaturnogo sredne aziatsko-turetskogo yazıka* : Mir Ali-Şir. Leningrad 1928, s. 17; türkçesi : A. İnan, *Orta Asya edebî türkçesinin tarihine dair* (Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi yıllık çalışmaları I, 88 v. d.).

3. XIII. yüzyıldan itibaren Anadolu 'da kullanıldığı görülen ve daha sonra başka şekillerle karışan *-a*, *-e* gelecek zaman ve dilek eki. Ekin türemesi şöyle olmalı : *-ğay*, *gey* (bk. s. 221.5) > *-ğa* *-ge* (bu şekildeki fiilden isim yapma ekinin tesiri ile, msl. bil.ge) > *-a*, *-e*, (Anadolu türkçesinde ikinci heceden itibaren hece başındaki *ğ-*, *g-*'ler düştüğünden).

Şimdiye kadar bildirilenlere bakılarak XIII. yüzyıl Anadolu türkçesinin eski Türk yazı dilinden büyük ayrılıklar gösterdiği sanılmamalıdır. Bu türkçenin, daha sonraki Anadolu yazı dilinin aksine olarak, yukarıki sapmalar dışında, eski Türk yazı dili ile pek çok ortak tarafları vardır.

Ses bakımından, yukarıda (s. 221) sayılan sapmalar dışında, XIII. yüzyıl Anadolu türkçesi, yazıdan kestirilebildiği kadar, eski türkçeden farksızdır.

Daha sonra yavaş yavaş unutulmuş XIII. yüzyıl türkçesinin eski türkçe ile birlik olan başlıca şekilleri²¹ şöyle sıralanabilir :

1. *-kına*, *-kine* küçültme eki : *öpkine* 'öpücük' (C. Rumî, bk. 8. not, Yaltakaya neşri, sayı 8 : 3) < **öpüg-kine*²².

2. *-rak*, *-rek* karşılaştırma eki : *yig-rek* 'daha iyi' (İbtidaname, bk. 9. not, 69).

3. *-din*, *-din* ayrılma (ablativus) eki : *ön-din* 'önce' (Çarhname, bk. 12. not, 13, Dehhanî, bk. 15. not, Mansuroğlu neşri).

4. *-n* vasıta (instrumentalis) eki : *gez-i-n* 'def'a' (Çarhname 45).

5. *-ra*, *-re* yön gösterme (directivus) eki : *daş-ra* 'dışarıya' (Divan, bk. 11. not, 925 : 2).

²¹ A. v. Gabain, *Altürkische Grammatik*, Leipzig 1941. Sözü geçen şekiller için bk. sıra ile § 351, 346, 183, 184, 187, 190, 215.2, 231, 235.

²² Kaynaklar hakkında bilgi için bk. s. 218 v. dd., rakam kullanılışları için bk. 20. not.

6. Zamir çekiminde kök değişmesi: *ol* 'dan *anı* 'onu', *anda* 'onda', *anuñ* 'onun' v.b. (trl. yr.)

7. *-gül, -gil* 2. şh. tkl. emir eki: *ayt-gül* 'söyle' (Divan 198 : 8, bt. 8, 12), *dime-gil* (Rebabname, bk. 10. not, 26, Ş. Hamza, not 13, Mansuroğlu neşri).

8. *-ban, -ben* zarf-fiil (gerundium) eki: *dur-u-ban* 'durup' (İbtidaname, 31), *gör-ü-ben* (Dehhanî).

9. *-madın, -medin* zarf-fiil (gerundium) eki: *yut-madın* 'yutmadan' (Dehhanî), *öl-medin* (İbtidaname 3).

XIII. yüzyıl Anadolu türkçesi ile eski Türk yazı dili arasında söz hazinesi yakınlığı da ayrılığa nisbetle pek daha çoktur. Eski türkçenin mümkün oldukça daha eski devirlerine ait metinlerin sözlerini bulunduran uygurca bir sözlük ile²³ Kâşgarî sözlüğünde (bk. 17. not) bulunabilen bu sözler türkçe ve, Müslümanlığa rağmen, Anadolu Türkleri arasında kullanılan Uzak Doğu medeniyeti dillerinden türkçeye girmiş çoğu dinî mahiyette alıma (emprunt) malzemedir. Bazı örnekler:

aç- 'acıkmak' Divan 512 : 3 | 22 Index.

ağ- 'yükselmek' İbtidaname 3, 23; Rebabname 22; Divan 105 : 5, 829 : 6 | Index.

alp 'kahraman' C. Rumî 6 : 1 | Kâşgarî.

anun- 'hazırlanmak' Çarhname 25 | Index.

aru, arı 'temiz' Rebabname 35; Dehhanî | *arığ* Index.

barça 'bütün' İbtidaname 60 | Index.

bay 'zengin' Divan 14 : 2, 198 : 6; Çarhname 49 | Kâşgarî.

bilü 'bilgi' Dehhanî | *bilig* Index.

bitit- 'yazmak, takdir etmek' Çarhname 41 | *biti-, bitit-* (çince **piēt*' yazı fırçası 'ndan) Index.

degin 'kadar' İbtidaname 16 | *tegi* Index.

delim 'çok' İbtidaname 40; Rebabname 133; Divan 441 : 8 | *telim* Index.

dükeli 'hepsi, bütün' İbtidaname 38, 70; Rebabname 77, 101, 102; Divan 899 : 2 (not) | *tükel* Index.

içi 'büyük kardeş' Rebabname 127; Divan 133 : 7 | Index.

kemiş- 'atmak' İbtidaname 8 | Index.

kamu 'bütün, hepsi' C. Rumî 10 : 2; Rebabname 43; Divan 839 : 4; Çarhname 53 | *kamağ* (< orta farsça *kamağ* 'bütün') Index.

kay 'bora, tipi' Divan 829 : 7 | *kaç* Kâşgarî.

od 'ateş' İbtidaname 8, 41; Rebabname 37; Divan 577 : 8; Dehhanî | *oot* Index.

oğrı 'hırsız' Divan 925 : 3 | Index.

ög 'akıl' Çarhname 25, 52 | Index.

sın 'kabir' Çarhname 19, 54, 67 | (< çince ts'in 'est yeri') Kâşgarî.

sü 'asker' Divan 512 : 5, 6 | Index.

tamu 'cehennem' Rebabname 150; Divan 133 : 8; Ş. Hamza | (< soğdca *tmw*) Index.

tapu 'huzur' Divan 577 : 9, Dehhanî | *tapığ* Index.

uçmak 'cennet' İbtidaname 35; Rebabname 66; Divan 589 : 2; Ş. Hamza | (< soğdca *uštmağ*) Kâşgarî.

²³ Bang ve v. Gabain, *Analytischer Index zu den fünf ersten Stücken der Türkischen Turfan-Texte*, Berlin 1931.

ut- 'ütmek, kazanmak' İbtidaname 55 | Index.

ür- 'üfleme' Dehhanî | Index

yazuk 'günah' C. Rumî 13: 2; İbtidaname 70; Divan 589: 4 | Index.

yogun 'şişman' Divan 81: 3 | *yogun-at-* 'şişmanlatmak' Index.

XIII. yüzyılda İslâmî alınma malzeme, dinî-tasavvufî kavramlar için olduğu gibi, aynı zamanda bir çeşit serbest tercüme yerine geçen nazirecilik sebebi ile daha çok kafiyede görülür. Bununla beraber, birinci derecede farsçadan, bu sayılan amiller dışında da söz ve şekiller alınmıştır.

Şeyyad Hamza'nın bir manzumesine (bk. 13. not, Mansuroğlu neşri, sayı 2) Celâleddin Rumî Divanında (Konya Müze Kitaplığı sayı 2114, yaprak 164 a) esas olduğu görülen *Täkey gürîzi ez ecel der arguvân u erğünün—nek küştekanet, mibürend innü ileyhi râci'ün* matlalı bir gazel vardır. Çarhname'deki (bk. 12. not) kafiyeler de metnin içine nisbetle yabancı unsurlarla daha yüklü olduğuna göre, bunda da böyle bir farsça örneği hatırıma getirmek mümkündür. Başka çeşitten yabancı unsurlar için örnekler: *bâmeze*, *bîmeze* (C. Rumî, bk. 8. not, 8: 2 *binihayet* (Çarhname 6), *kâm u nâkâm*, *zûfünün* (Ş. Hamza), *çâr erkân* (Dehhanî, bk. 15. not, Mansuroğlu neşri), *kazâ-yı üsûmanî* (Çarhname 57), *âyât-ı Kur'ân* (Ş. Hamza), *yevm el-araşât* (Ş. Hamza, Doğu türkçesi ile karışık manzume), *felek-rif'at*, *melek-sîret*, *hüsn-sûret* (Dehhanî).

Bütün bu bildirilenlere Celâleddin Rumî ve Dehhanî'nin Horasan'dan Anadolu'ya gelmiş olduklarını ve Amed Fakih'in zamanının mühim ülke'leri olarak Şam ve Horasan'ı saydığını (Çarhname, bk. 12. not, 46) eklemek gerekir.

Celâleddin Rumî'nin Belhli olduğu hakkında bk. 3. notta Ritter yazısı. Dehhanî de kasidesinde Horasan'a dönmek iznini diler (bk. 15. not, Mansuroğlu neşri, 1:19).

*

XIV. yüzyıl Anadolu'sunda Türk edebiyatı mahsulleri birden bire ve geçen yüzyılla kıyaslanmayacak derecede artar. Gerçekten bu devir eserleri sayılamayacak kadar çok ve çeşitlidir: halk edebiyatı örnekleri, basit dinî ve sofiyane eserler yanında yüksek tabaka için aynı maksatla kaleme alınmış kitaplar, tarihî eserler, her sınıf halkın bedîî ihtiyacını karşılayacak edebiyat mahsulleri manzum ve mensur olarak tesbit edilmiş bulunmaktadır. Bir kısmı anonim olan bu eserler yanında şöhretleri zamanlarını derece derece aşmış san'atkârlar da yetişmiştir. Bu yüzyıl Anadolu türkçesi aynı zamanda daha ciddî bir inceleme konusu olabilmıştır²⁴.

²⁴ Vambéry, *Altosmanische Sprachstudien*, Leiden 1901. Brockelmann, *Die Sprache Aşyq Paşas u. Ahmedis* (ZDMG LXXIII, 1—29). Zajaczkowski, *Studja nad jezykiem staroosman'skim I. Kelile ve Dimne'den*, Krakov 1934, II. Kur'an tercümesinden, Krakov 1937. Banguoğlu, *Altosmanische Sprachstudien. zu Süheyl-ü Nevbahar*, Breslau 1938.

Türkçe eserler bolluğunun başlıca sebebi ise, arapça ve farsça bilmeyen Anadolu Türk beyleridir²⁵.

Dil, Anadolu'nun hangi bölgesinde yazılmış olursa olsun, XIII. yüzyılda tesbit edilen ortak yazı dilidir. Doğu türkçesine kayan hususîlikler artık silinmiştir. Ses, şekiller ve söz hazinesi XIII. yüzyıl devamını açıkça göstermektedir. Ancak, başta dinî-tasavvufî kavramlar için olmak üzere, arapça ve farsça söz ve şekiller daha geniş olarak yer almıştır.

XIV. yüzyıl Anadolu türkçesi metinlerinde XIII. yüzyılda rastlanmayan oğuzca ve yakını konuşma hususîlikleri olarak şunları katmak gerekir (eski türkçe kaynakları için) bk. 17. ve 18. not):

1. *-çuk, -çük, -çuğaz, -çügez* küçültme eki (bk. Vambéry s. 10, Zajackowski I § 6, II § 2 c, Banguoğlu § 153).
2. *-ast, -esi*, isim fiil (participium) eki (bk. Vambéry s. 18, Brockelmann s. 16 — 17, Zajackowski I § 22, Banguoğlu § 199 — 205).
3. *-daçı, -deçi* isim fiil (participium) eki (bk. Banguoğlu § 196).

Gerek XIII., gerek XIV. yüzyıllarda Anadolu türkçesinde kullanılmakta olan eski Türk yazısı veya oğuzca ve yakını ağızlarındaki söz ve şekillerin daha uzun müddet devam ettiklerini kabul etmek için sebepler vardır²⁶.

XIV. yüzyılda farsçadan genişleterek yazdığı *Mantık el-Tayr* adlı eserinde Gülşehri, çağdaşlarının aksine olarak, meydana getirdiği güzel türkçe ile övünerek eserini farsçası ile değişmeyeceğini söyler²⁷.

*

XV. ve sonraki yüzyıllarda Anadolu Türk dili ve edebiyatı gelişmesi daha iyi bilinmektedir. Bu sebeple bu devri en umumî çizgileri ile belirtmek maksada el verir.

Osmanlı İmparatorluğunun dünya ölçüsünde siyasî bir varlık olmak yolunda ilerlemesine uygun olarak, medenî hayatın bütün bölümlerinde olduğu gibi, fikir ve edebiyatta da büyük gelişmeler olmuş ve üst tabaka kalem mahsulleri yanında çeşitli halk zümreleri için de tekke, aşık ve halk edebiyatları gibi kollar öncekileri gölgede bırakan tanınmış simalar yetiştirmiştir. Bu arada üst tabakanın kendini Arap ve Fars dil ve edebiyatlarına kaptırması

²⁵ XIV. yüzyıl Anadolu Türk dili ve edebiyatı mahsulleri için bk. Köprülü *Anadolu'da Türk dil ve edebiyatına tekâmülüne umrımı bir bakış I* (Yeni Türk sayı 4, 281 — 292).

²⁶ Tanık yerleri gösterilmediğinden, yalnız bir fikir edinmek için bk. *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü I*, İstanbul 1943 ; II, İstanbul 1945.

²⁷ Bk. 5. nottaki eser, s. 12.

sonunda yazı dili türkçenin karakterini göstermekten gittikçe uzaklaşan bildirme gücü zayıflamış karışık bir dile dönmüştür. Fakat, üst sınıftan bazı tesirler almakla beraber, daha aşağı zümre yazı mahsullerinde türkçe bütün canlılığı ile devam edebildiğinden, medrese tahsilinin zayıflama ve kalkması ile beslenememek durumuna düşen yüksek zümre dili bu sefer yaşayan türkçeye başvurmak zorunda kalmıştır.

Ancak üst tabaka içerisinde de tarih boyunca bu yapma dil yüzünden çırpınmalar ola gelmiştir. XV. ve XVI. yüzyıllarda görülen 'türkî-i basit' cereyanı²⁸ Nabi'nin *dīvān-ı gazel nuşa-i kāmūs degüldür* haykırışı²⁹ ve nihayet XVII. yüzyıldan itibaren görülen 'mahallileşme' hareketi³⁰ bu yoldaki tepkilerin belli başlılardır.

*

Yukarıdan beri yapılmışa çalışılan malzeme toplama ve yorumları sonunda Anadolu'da Türk yazı dilinin başlama ve gelişmesi şöyle gösterilebilir:

1. Daha Türklerin Anadolu ve çevresinde görünmesinden önce Orta Asya'da eski Türk yazı dili yanında oğuzca ve ona yakın şivelerden kıpçakça, suvarca, türkmence hususîliklerini deviren ikinci bir yazı dili vardı. Ancak her iki yazı dili aynı edebiyat kültürü içinde geliştiğinden ve biri birleri ile sıkı temasları olduğundan, gerek dış, gerek iç bakımından mühim bir ayrılık göstermemişlerdir.

2. Bu ikinci yazı dili ile gerek Horasan ve çevresinde, gerek Anadolu'da İslâmî karakteri belirli bir Türk edebiyatı meydana getirilmiştir. XIII. yüzyılda bu edebiyatın artık her yönden tamamiyle geliştiği görülebilmektedir.

3. Anadolu'ya Oğuzlar ve yakınlarından başka Türk boyları da geldiğinden, başlangıçta burada yazılan türkçe eserlerde eski Türk yazı dilinin de kullanıldığı görülür. Fakat daha sonra Oğuzlar ve yakınları boylar bu izi silebilmişlerdir.

4. İslâm medeniyeti merkezlerine yakınlığı sebebi ile Anadolu'da ilk kurulan merkezî idare, yani Selçuklular İslâm tesiri

²⁸ Bk. Köprülü, *Anadolu'da Türk dil ve edebiyatının tekâmülüne umumî bir bakış*, II. XV. asır, III. XVI. asır, (Yeni Türk, sayı 5, 393, sayı 7, 540) ve 5. not.

²⁹ Bk. 5. nottaki eser, s. 29.

³⁰ Bk. Köprülü, *Dıvan edebiyatı antolojisi*'nde 'Girişler': XVII. yüzyıl için s. 326 (Nabî'de); XVIII. yüzyıl için s. 451 (Nedim ve arkadaşlarında); XIX. yüzyıl için s. 646 (Vâsif'ta).

altında fazla kaldıklarından, burası Arap ve Fars dil ve edebiyatının bir gelişme merkezi halini alarak XIII. yüzyılda Türk edebiyatı ikinci plâna geçmiştir. Merkezî idarenin yıkılması ile XIV. yüzyılda bunun aksi görülür.

5. XIII. yüzyılda arapça ve farsça yazan üst tabaka anlaşılabilir türkçe bilmemekle övünüyordu. Bu gelenek sonraki yüzyıllarda da devam etmiştir. Ancak bu sefer iddianın gerçeğe uymadığı meydandadır: türkçe bilmediklerini söyleyenler en hacimli ve birinci sınıf değerinde türkçe eserler vermişlerdir.

6. Osmanlı Devleti ile yeniden başlayan merkezî idare yine arapça ve farsçanın örnek tutulmasına sebep olmuştur. Fakat bu sefer örnek diller edebiyatlarının gelişmesi artık duraklamış olduğundan ve türkçe yazı dili olarak yeni yurdunda iyice yerleştiğinden, tesir üst tabaka diline geniş yabancı malzemenin yığılmasından ileri gidememiştir.

7. Osmanlı edebiyatında kendini bulma ve kendi ile övünmeğe başlama ile birlikte dile yığılan yabancı malzemedeki şikâyet de görülür.